

Vydává Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd ve spolupráci s Českou národní bankou a Ministerstvem financí ČR prostřednictvím A.L.L. production, s.r.o., Praha

© UK Praha, Fakulta sociálních věd

Published by Charles University, Prague, Faculty of Social Sciences, in cooperation with the Czech National Bank and the Ministry of Finance of the CR, through the A.L.L. production, Ltd., Prague
© Charles University, Prague, Faculty of Social Sciences

Časopis je dokumentován v Social Science Citation Index (<http://www.isinet.com/>) a v elektronické verzi indexu EconLit (<http://www.econlit.org/>).

The journal is monitored by the Social Science Citation Index (<http://www.isinet.com/>) and the electronic EconLit index (<http://www.econlit.org/>).

OBSAH

Viktor KOTLÁN – Martin MACHÁČEK:
Je EMU ohrožený druh? Regionální dopady jednotné měnové politiky ... 386

Jan HÁJEK: Vliv zavedení eura na strukturu a objem obchodů na evropských derivátových burzách ... 406

Zpráva o inflaci – Inflační vývoj v 1. čtvrtletí 2000 pohledem ČNB ... 421

František VENCOVSKÝ: Z vědeckého odkazu Karla Engliše – k 120. výročí narození ... 430

Daňové judikáty

Výběr ze soudních rozhodnutí ve věcech daní 11/2000 ... 445

Uprostřed čísla:

Quarterly Economic and Fiscal Bulletin of the Czech Republic No. 23

CONTENTS

Viktor KOTLÁN – Martin MACHÁČEK:
Is EMU an Endangered Specie? Regional Impacts of Single Monetary Policy ... 386

Jan HÁJEK: The Impact of the Introduction of the Euro on the Structure and the Trade Volume of the European Derivatives Exchanges ... 386

The Czech National Bank's Inflation Report for Q1 2000 ... 421

František VENCOVSKÝ: Karel Engliš's Contribution to Economic Science 430

Tax Judicial Decisions

Abstract from Court Decisions Concerning Taxation No. 11/2000 ... 445

In the middle of this issue:

Quarterly Economic and Fiscal Bulletin of the Czech Republic No. 23

Toto číslo předáno do sazby: 28. 6. 2000

Souhlas k tisku: 1. 8. 2000

Autorská práva vykonává vydavatel (viz § 4 zák. 35/1965 Sb. ve znění změn a doplňků). Užítí částí nebo celku publikovaných textů – vč. publikovaných zpracovaných znění judikátů –, rozmnožování a šíření jakýmkoli způsobem (zejména mechanickým nebo elektronickým) bez výslovného svolení vydavatele je zakázáno.

Redakce prosí autory, aby při předávání příspěvků uváděli celé své jméno, adresu domů i na pracoviště, telefonní, faxové a e-mailové spojení. K příspěvku je nezbytné přiložit anglické resumé (o rozsahu maximálně 150 slov). Příspěvek by neměl přesáhnout 25 normovaných rukopisných stran, a to včetně grafů a tabulek. Pro elektronickou podobu prosíme požívejte program Word (až do verze 97).

Redakce předpokládá, že příspěvek nabízený k publikaci v tomto časopise je originální, tedy že dosud nebyl nabídnut a bez souhlasu redakce ani nebude nabídnut k publikaci jiné redakci nebo jinému vydavateli. Pokud tomu tak není, prosíme o písemné sdělení této skutečnosti.

Z vědeckého odkazu Karla Engliše K 120. výročí narození

František VENCOVSKÝ*

Karel Engliš vstoupil do dějin ekonomického myšlení jako tvůrce teleologické teorie národohospodářské a do dějin Československa jako vůdčí osobnost jeho finanční a měnové politiky 20. a 30. let.

Narodil se v roce 1880 v Hrabyni u Opavy. Studoval práva na Karlově univerzitě; zde byl žákem Albína Bráfa – jednoho z prvních českých ekonomických myslitelů. V seminářích Albína Bráfa se poprvé setkal s hlavními diskutovanými problémy politické ekonomie. Krátký studijní pobyt v Mnichově ho uvedl přímo do střetu s předními proudy, které se tehdy prosazovaly v národním hospodářství. Vědecký zájem a řada drobných publikací mu otevřely cestu k profesuře na Českém vysokém učení technickém v Brně v roce 1911 a pak na Právnické fakultě nově založené Masarykovy univerzity v Brně; v roce 1919 se stal jejím prvním rektorem. Tady v dalších letech kulminovala jeho vědecká a pedagogická činnost. V roce 1927 byl zvolen členem České akademie věd a umění. V roce 1939 byl povolán na Právnickou fakultu Karlovy univerzity v Praze; pro její slavné 600leté výročí byl v listopadu 1947 zvolen rektorem.

Mimo svou vědeckou a pedagogickou činnost byl Engliš silně angažován ve finanční a měnové praxi první republiky, a to nejprve ve finančním výboru Národního shromáždění jako poslanec za Stranu národně demokratickou; pro řadu odborných sporů s vedením strany se však v roce 1925 vzdal poslaneckého mandátu i členství v této straně. Byl pak veřejně činný jako národohospodářský odborník. Působil jako úspěšný ministr financí v šesti vládách – střídavě od roku 1920 do roku 1931 – a v letech 1934 až 1939 jako guvernér Národní banky československé.

Únor 1948 však násilně ukončil jakoukoliv Englišovu pedagogickou a veřejnou činnost. Jeho spisy byly zakázány a vyřazeny z veřejných knihoven. V roce 1952 byl vykázán z Prahy a po letech osobní perzekuce a strádání zemřel v rodné Hrabyni v roce 1961.

Noetický a metodologický přístup k ekonomické vědě

Snad žádná společenská věda neměla a nemá tak pestrý a rozporuplný vývoj jako politická ekonomie. Historie této vědy je stále historií hledání a tápání, historií plnou konfliktů mezi teorií a praxí. V rozmezí jednoho sto-

* František Vencovský – katedra měnové teorie a politiky VŠE v Praze (e-mail: vencovsk@vse.cz)

letí – od poloviny 18. do poloviny 19. století – byla vytvořena politická ekonomie jako samostatný vědní obor, a to v podstatě díky zakladatelské práci tří velkých osobností: F. Quesnaye, A. Smitha a D. Ricarda. Jejich myšlenkový odkaz – rozvíjený zejména B. Sayem a J. S. Millem – tvořil pilíř soustavy zákonů klasického liberalismu.

To však nemohlo stačit k pochopení stále složitějšího hospodářského a sociálního dění konce 19. století. Docházelo k velkému přeorientování národohospodářského myšlení a z kritiky klasické politické ekonomie vyrůstaly postupně pokusy a snahy o jiné pohledy. Jejich základem bylo revidované učení o hospodářské hodnotě, a to jednak různými modifikacemi klasické teorie objektivní hodnoty (socialistické školy všech směrů a odstínů, zejména K. Marx) a jednak přechodem k subjektivistickým teoriím hodnoty (W. Jevons a hlavně rakouská škola mezního užítku – K. Menger, E. Böhm-Bawerk). Bez významu nebylo ani zdůrazňování vývoje ekonomických zákonů u německé historické školy (F. List a G. Schmoller).

Dalším impulzem pro orientaci ekonomického myšlení byly vážné hospodářské problémy, které vznikaly už před první světovou válkou i po jejím skončení. Soustředily pozornost teoretiků především na hledání podmínek celkové ekonomické rovnováhy (L. Walras, V. Pareto), na matematické konstrukce tržních souvislostí (A. Marshall), na vytváření ekonomických modelů rovnováhy a růstu (W. Leontief), na možnosti státních zásahů do liberální ekonomiky (A. Pigou). Rozhodující novou orientaci ekonomické teorii i praxi dal J. M. Keynes hledáním základních makroekonomických souvislostí v hospodářském dění, multiplikačních účinků různých ekonomických zásahů i možností jejich centrálního ovlivňování. Nově se propracovávaly jednotlivé oblasti národohospodářské vědy, zejména cen a peněz (G. Cassel, I. Fisher, K. Wicksell), fungování trhů (F. Hayek), konjunkturální politiky (J. Schumpeter).

Do tohoto bohatého proudu ekonomického myšlení vstoupil Karel Engliš svou originální teleologickou (od řeckého „telos“ = účel, cíl) teorií národohospodářskou. Uvědomoval si, že v praktické aplikaci dosavadních ekonomických teorií a směrů se nedaří dosáhnout adekvátních výsledků. Světový hospodářský vývoj i vývoj v jednotlivých zemích – s opakovanými krizemi, zejména v oblasti makroekonomického usměrňování – jako by stále postrádal spolehlivý teoretický základ a byl řízen až příliš pragmatiky, nezřídká voluntaristicky. Zvláště nápadné to pro Engliše bylo v peněžní, rozpočtové, cenové a kurzové politice. Kontrast s úspěšným vývojem přírodních věd a s praktickou aplikací jejich poznatků – zejména ve fyzice, biologii, chemii a astrofyzice – byl až příliš zřetelný. A byli to především právní filozofové, kteří si už ve 20. letech kladli v těchto souvislostech zásadní otázku: Není příčinou tohoto kontrastu mezi přírodními vědami na straně jedné a společenskými vědami na straně druhé noetický přístup, resp. noetická neujasněnost, nevyhovující noetický základ společenských věd?

Engliš v historii ekonomické vědy takovou ujasněnost postrádal a dokládal rozpornost názorů v hospodářské teorii i v praxi vágností základních pojmů – hodnoty, ceny, peněz, státní hospodářské politiky, měnové politiky atd. –, když jejich výklad je stálým předmětem nejrůznějších, mnohdy konfuzních názorů, jejichž zastánci se snaží vykládat tyto pojmy pouze empiricky, aniž by se k nim dopracovali noeticky. Englišova odpověď, resp. jeho řešení tohoto problému vyústilo v poznatek, že zatímco pro přírodní vědy je vyhovující poznávací metodou přístup kauzální, který hledá a studuje kau-

zální souvislosti dějů, je pro politickou ekonomii jako vědu taková metoda nevyhovující, je metodou, která nemůže vést k pochopení základních ekonomických souvislostí.

Englišovi tedy patří *prvenství v tom, že podřídil metodologické úvahy úvahám noetickým. Jeho teoretický přístup je postaven na myšlence, že poznávání a chápání ekonomických jevů je vědecky uspokojivé jen tehdy, sledujeme-li v chování všech subjektů – podniků, bank, domácností, státu, obchodních společností atd. – především účelovost, záměrnost, volbu cílů a prostředků a z tohoto hlediska i racionálnost rozhodování a postupů.*

Je tedy zřejmé, že vznik Englišovy teleologické teorie hospodářské je úzce spjat s rakouskou školou subjektivního užitku. K úplnému pochopení Englišovy teorie to však nestačí, protože rozhodující přínos znamenala pro Engliše filozofie Immanuela Kanta, v podstatě jeho geniální myšlenka, že naše empirické poznatky jsou syntézou dvou částí: intelektuální formy a smyslového obsahu. Na to Engliš navázal. Jde o filozofický směr označovaný zpravidla jako kritický idealismus. Každý poznatek o skutečnosti má jednak formu, která je určena způsobem pozorování této skutečnosti, a jednak svůj obsah, tj. poznávanou skutečnost. Poznatky se tedy liší nejen svým obsahem, tj. předmětem poznávání, ale i svou formou, tj. způsobem poznávání. Národohospodář se dívá na skutečnost jinak než přírodovědec a jinak než právník. Les je pro přírodovědce jinak zajímavý než pro podnikatele nebo pro notáře. Jsou to různé „obrazy“ o téže realitě, různé poznatky o témže předmětu; liší se formou – způsobem pozorování.

Zatímco Immanuel Kant se zabýval jen dvěma formami poznání – světem, jaký prostě je, jak existuje, tj. kauzálními souvislostmi, a světem, jaký být má, tedy pohledem normativním, pohledem a hodnocením z hlediska určitých norem –, dospěl Engliš ještě k formě třetí: svět, jaký je chtěn. Překročil tedy rámec kauzálního a normativního poznávání světa; dospěl k závěru, že Kantovy dvě metody nevyčerpávají lidské poznání úplně, neboť existují pojmy (například účel, užitek, prostředek, potřeba a další), které nelze chápat ani vykládat kauzálně nebo normativně; to se mu stalo podkladem pro konstrukci třetího způsobu poznávání skutečnosti, a to *teleologického*. Vyjádřeno stručně: *Kantovu bipartici poznávání světa, jaký „je“ a jaký „má být“, rozšířil Engliš o poznávání světa, jaký „je chtěn“, tedy na tripartici.*

Podle Engliše jedině teleologický způsob poznávání hospodářských procesů je adekvátní ekonomické vědě, protože umožňuje pochopit racionálnost chování ekonomických subjektů, účelovost v jejich jednání – ať už jde o rozhodování podniků, domácností, bank, státu a vůbec každé instituce. Jen teleologické formě poznávání jsou vlastní pojmy, se kterými operuje národohospodářská věda: náklad, výnos, koupě, cena, důchod, trh, peníze, úrok, kurz atd.

Englišův pohled na hospodářské dění ve společnosti je tedy *pohledem přes subjekty – lze říci: pohled subjektivní* (ne subjektivní!). Každé hospodářství má svůj subjekt (ústředí vůle), má svůj vedoucí účel, má potřeby, které z toho účelu vyplývají, hledá prostředky k uskutečnění účelu, k dosažení svých cílů, má svůj užitek a hodnotu, má náklad při opatrování prostředků a výnos při převaze užitku nad nákladem, kalkuluje, hodnotí a rozhoduje se. A na tom Engliš konstruoval všechny hospodářské vztahy – od subjektů ke vztahům mezi nimi (trh, peníze, ceny, mzdy atd.), ke vztahům jednotlivých hospodářství a trhu vůbec k centru (státní hospodářská politika, měnová

politika, daňový systém atd.) až k mezinárodnímu včlenění (platební bilance, měnový kurz atd.). Na základě vztahů mezi subjekty konstruoval pak svou teorii hospodářských systémů, hospodářské rovnováhy a krizí.

Připomínal však – přes zdůraznění prioritního teleologického přístupu k národnímu hospodářství jako vědě –, že *nemohou být noetické námítky proti tomu, aby výklad o hospodářství jako poznávané skutečnosti byl i kauzální*. I lidskou činnost je možné myslet jako prostě existující a vysvětlovat ji kauzálně, podobně jako například činnost mravenců nebo včel. Avšak tento výklad by nás vědecky jako ekonomy neuspokojil, protože chceme pochopit smysl a účelovost v jednání, souvislosti jednotlivých aktů, prostě hospodaření. Proto musí být ekonomická věda teleologickou, protože chce poznat pořádek, řád – systém. Ten je však poznatelný jen v komplexním pohledu na dění ve společnosti „přes subjekty“, které tuto společnost tvoří, přes jejich zájmy a chování a přes jejich vzájemné propojení – ať jde o spotřební hospodářství (domácnost), nebo výdělečné hospodářství (podnik), či státní hospodářství atd.

Základní teleologický přístup k poznávání hospodářského dění ve společnosti má podle Engliše v kauzálním pohledu pouze svůj doplněk. Patří sem například historie hospodářských jevů, výklad vývoje hospodaření podniku, státu, lidstva, hospodářská statistika atd. Výklad o vývoji rozsahu a struktury společenské výroby a spotřeby, zkoumání kauzálních souvislostí mezi agregovanými hospodářskými veličinami, výklad o příčinách různých hospodářských událostí a o reakcích na ně ap. může podle Englišova názoru sloužit k ilustraci konkrétních situací, k pochopení motivace určitých hospodářských opatření; jejich smysl, účelovost a finální souvislosti však vyložit nemůže. Jen teleologicky, tedy z účelových souvislostí lze odkrýt funkční vztahy cenového mechanismu, mzdových relací, státního rozpočtu, kapitálových pohybů, devizové politiky atd.

Teprve potom, jsou-li záměrnou a tvůrčí aktivitou vytvořeny účelové útvary a vztahy (například podnik, peníze, úvěr, daň atd.), můžeme mít o nich poznatky jak teleologické (pořádkové), tak kauzální (vývojové). Teleologická teorie podniků může ukázat, jak výdělek peněz (výnos) jako účel pořádá všechny složky podnikové aktivity (relace mezi nimi atd.), ale neříká nic o tom, kolik čeho se bude vyrábět, kolik pracovních sil se bude zaměstnávat, s jakým kapitálem se bude pracovat atd. To doplní teorie, resp. přístup kauzálně historický. Teleologická teorie vyloží, podle jakého užitkového principu budou domácnosti (spotřební hospodářství) používat peníze na nákup různých statků a v jakém hodnotovém (cenovém) poměru. A bude doplněna kauzálně historickým přístupem, který v této souvislosti zjistí různé spotřební typy (dělníků, úředníků, důchodců atd.), ačkoliv pro všechny platí stejný princip postupů podle relativního užitku. Neboť – zdůrazňuje Engliš – porozumět tomu kterému hospodářství předpokládá porozumět nejprve jeho pořádku.

Překonání výlučného nebo prioritního kauzálního způsobu myšlení v ekonomii je originálním přínosem Engliše do světového ekonomického myšlení a ve své aplikaci na jednotlivé oblasti ekonomické vědy naznačuje cesty k racionálnímu řešení praktických hospodářských problémů i naší současnosti (například funkční transparentnost státního rozpočtu, determinace cenových a mzdových relací, možnosti měnové politiky a její vztah k fiskální politice, vztah měnového kurzu k cenovým relacím, k cenovým hladinám a ke struktuře platební bilance, možnosti centrálního hospodářského řízení atd.).

V tom je Engliš inspirativní jak pro hospodářskou vědu samotnou, tak pro praxi hospodářské politiky.

Zvláště aktuální a nesporně zajímavý je Engliš ve svém pohledu na často diskutovanou otázku pojetí a kompetencí státní hospodářské politiky a na problém podstaty hospodářských krizí. Věnoval se jim velmi obšírně v druhém svazku své Soustavy národního hospodářství (1938). Mnohé jeho názory a zejména argumenty – prověřené zkušenostmi z pestré ekonomické historie 20. a 30. let – mohou být pozoruhodným vkladem i do stále živých diskuzí naší současnosti.

Konstrukce státní finanční politiky

Engliš byl liberálem, ale se silným akcentem na sociální politiku státu. Považoval hospodářský individualismus – v podstatě důsledný tržní systém – za přirozenou hospodářskou soustavu. Označil ji jako primordiální, vznikající ze zájmů občanů. Byla pro něho jednoznačně soustavou nejvýkonnější – nejlepší ve smyslu produktivním, protože „každý se přičiňuje“, neboť jinak by v tržní soutěži neobstál. Pro Engliše to také byla soustava odpovídající průměrné povaze lidí. Pokud lidé nejsou převážně solidaristy, musela by se solidaristická – komunistická – soustava uskutečnit jen donucením, takže *„touha po svobodě je jejím největším odpůrcem“* (1946, s. 75).

Engliš tedy stál před otázkou, jaké místo může mít v hospodářském individualismu státní sociální politika, jak dalece je možná, nebo dokonce nutná a jak by měla být konstruována. V jeho přístupu k řešení této stále aktuální a složité otázky byla patrná snaha spojit klasickou stavbu hospodářského individualismu s kritickými podněty různých socialistických směrů, aniž by opustil půdu svého základního teoretického poznání. Vycházel opět ze svého subjektového pohledu na ekonomické dění ve společnosti, které může být uspořádáno tak, aby se polarizovalo ke dvěma myšlenkovým bodům:

- buď se stará každý sám o sebe, je subjektem péče o sebe, tj. pořádá všechno podle své vůle a podle své představy osobní spokojenosti. K tomu musí mít volnost a svobodu při opatrování prostředků (tedy v práci) i v upotřebení svých prostředků (tedy ve spotřebě) a musí být pánem svých prostředků (tedy vlastnictví). To bylo u Engliše jádrem myšlenkové konstrukce individualismu, kapitalismu a volného tržního hospodářství;
- anebo je člověk a národ předmětem cizí péče, jejímž subjektem je někdo jiný – představený kolektivu, centrální státní moc atp. Pak člověk nemůže mít ani vládu nad statky (vlastnictví), ani volnost a svobodu v opatrování i v upotřebení prostředků (práce, spotřeba), protože to už neprobíhá tak, jak by si on sám přál, ale podle vůle toho, kdo je subjektem péče o něho, tedy podle jeho představy ideálu člověka nebo společnosti. To bylo u Engliše jádrem myšlenkové konstrukce důsledně řízeného hospodářství podle zásad komunismu, příp. socialismu i solidarismu.

Engliš konstruoval modelově a v různých variantách jednotlivé hospodářské soustavy, přičemž každá je skloubena z určitých typických, sounáležitých a konzistentních článků, takže nelze vzít libovolně jeden článek z jedné soustavy a druhý z jiné soustavy a vytvářet nějakou soustavu libovolně „smíšenou“. Proto Engliš při rozpracování principů státního hospodářství a státní politiky zdůrazňoval, že nějaké „naroubování“ cizorodého článku, tj. nekompatibilního článku, do určité soustavy působí na tuto sou-

stavu rozkladně. Považoval své myšlenkové konstrukce různých hospodářských soustav za abstrakci, za modely, s nimiž se v čisté podobě nikde nesetkáme, ale které musíme znát, abychom pochopili principy prakticky fungujících společenských systémů a hranice jejich prolínání.

Toto systémové ujasnění bylo pak Englišovi východiskem k řešení aktuálního problému konstrukce určité státní hospodářské, zejména sociální politiky v systému volných tržních vztahů, tedy v kapitalistické a v demokratické společenské soustavě. Englišovi šlo v podstatě o to, *aby se do této soustavy nevkládaly nebo neprosazovaly prvky, které by ji rozkládaly nebo které by narušovaly samotnou finanční základnu určité státní sociální politiky*. Například prohlášení práva na práci a práva na plný výnos práce v kapitalismu by rozložilo kapitalistickou soustavu.

Na individualistickém základě, tj. na principu svobody podnikání a svobody spotřeby, může být v Englišově pojetí vybudováno státní hospodářství s určitými prvky solidaristického a kooperativního charakteru. Odmítal přijatelnost takového liberálního uspořádání hospodářského mechanismu, které by redukovalo funkci centra jen na „udržování pořádku“. Bez obavy z rozkladu kapitalistického základu lze podle jeho názoru vytvářet prostor pro částečnou kooperativu v družstvech i ve veřejných svazcích (s prvky samofinancování určitých úseků, oblastí atd.). Lze uskutečňovat i částečný solidarismus, který v podstatě donucuje silnější pomáhat slabším a který je jádrem státní politiky daňové, sociální, obranné, kulturní atd. Zásadní otázkou však pro Engliše bylo, jak velký to může být prostor a jakými metodami státní politiky může být vyplňován, aby se nejen nenarušil systém, se kterým je tato politika spojena, ale aby tato politika sama měla zájem na fungování tohoto systému. Těžiště řešení mělo spočívat v konstrukci veřejných financí, především státního rozpočtu. (Výklad státní hospodářské politiky je hlavním obsahem druhého svazku Englišovy „Soustavy národního hospodářství“ – 1938.)

Hospodářská působnost státu tedy zahrnuje různé aktivity, které se navzájem liší svými účely a svým uspořádáním. Aktivita státu jako subjektu sledujícího celkový hospodářský, sociální, kulturní ap. vývoj společnosti je jiná než aktivita státu jako vlastnického subjektu státních podniků, které pracují převážně na výdělečném principu, nebo než aktivita státu, který poskytuje na neziskovém principu určité služby občanům. Jde o různé zájmy a funkce státního centra, tedy o různé aktivity, které nelze mechanicky „sečítat“. Nelze tedy definovat státní nebo veřejné hospodářství jako příjmy a výdaje státní nebo veřejné autority a vykazovat výsledné „saldo“ takového globálního hospodaření.

Nelze ani jako obvykle členit státní příjmy a výdaje na řádné a mimořádné nebo na cyklické a strukturální a přehlížet přitom jejich funkční uspořádání podle smyslu různých státních aktivit. Engliš vycházel ve svém řešení důsledně ze svého teleologického, tedy z účelového pohledu na hospodářské procesy, jak probíhají, resp. jak jsou uspořádány podle zájmů svých subjektů. Je totiž jinou funkcí státu podnikat jako vlastník určité výroby nebo určitých výrob a jinou funkcí státu vybírat daně a financovat z nich zdravotnictví, školství, obranu atd. a jinou funkcí státu poskytovat určité služby občanům za úhradu nákladů. Engliš proto hledal pořádkové, lze říci systémové „rozuzlení“ státního hospodářství, jeho funkční transparentnost; dospěl k závěru, že státní hospodářství – a to se ostatně týká hospodářství každé veřejné instituce – je aglomerací tří aktivit:

1. Jádrem státního hospodářství je aktivita státu jako subjektu pečujícího, resp. sledujícího a zajišťujícího určitý vývoj národa nebo společnosti jako celku. Je to *Englišův solidarizmus*, kde účelem, smyslem tohoto státního hospodářství je uskutečňování určitého ideálu, určité představy o žádoucí hospodářské, sociální, kulturní, mravní úrovni společnosti, takže užitek je hospodářský, kulturní atd. růst národa, ale škodou-nákladem je újma na této hospodářské, kulturní, zdravotní atd. úrovni národa. Ze skutečně volených, opatrovaných finančních prostředků k uskutečňování tohoto společenského „ideálu“ nebo představy a z jejich použití lze dost spolehlivě usoudit na konkrétní podobu tohoto ideálu, na preferenční stupnici státní hospodářské politiky (kolik na zdraví, kolik na bydlení, kolik na armádu atd.).

Toto státní solidaristické hospodářství si opatřuje finanční prostředky daněmi z individuálních hospodářství (podniků a domácností), a tím jim působí škodu – ovšem škodu z hlediska státního solidaristického účelu, protože tím zasahuje do jejich hospodaření, zužuje jim jejich prostor pro výdaje na hospodářské, sociální, kulturní a další zájmy.

Stát si přitom opatřuje finanční zdroje tak, že ukládá každou prostředkovou jednotku (daňovou jednotku) postupně tam, kde působí nejmenší společenskou škodu (u podniků z výnosu, u domácností z příjmu). To individuální hospodářství, kterému způsobuje daňová jednotka menší společenskou škodu, má pro tuto daňovou jednotku vyšší únosnost. Při ukládání daní se tedy musí postupovat v linii stoupajícího relativního nákladu daňové jednotky. Takto konstruovaná daňová zásada vede k progresivitě, která nivelizuje důchody shora, ale tak, aby tento postup nepodlomil zájem na tvoření důchodů. Daňová únosnost tedy byla:

- osobní, posuzovaná podle toho, jak daňový zásah zužuje důchod a spotřebu domácností; stejná daň by způsobila „menší škodu“ osobám s vyšším důchodem než osobám s nižším důchodem. Únosnost se samozřejmě posuzuje z hlediska státního zájmu na určitém vývoji společnosti jako celku, nikoliv z hlediska subjektivního hodnocení jednotlivců;
- věcná, posuzovaná podle škody, která je způsobována daní na aktivitě podniků, a jejich podílu při tvorbě národního důchodu. Proto se musí při zavádění takové daně zvažovat, jak bude působit na tvorbu národního důchodu, aby neochromila podnikový zájem na vyšším výnosu.

A obdobně při užití finančních prostředků (při užití zdrojů ze zdanění) musí stát postupovat tak, aby užitek z tohoto použití – posuzovaný opět z hlediska státního solidaristického zájmu na určitém stavu a vývoji společnosti – byl maximální, tedy postupně od užitku největšího k menšímu, a to opět podle užitku připadajícího na použitou daňovou jednotku.

Takto konstruované solidaristické jádro státního finančního hospodaření pro Engliše znamenalo, že jednak bylo zajištěno solidaristické spojení silnějších a slabších jak při ukládání daní, tak při použití daní (podle únosnosti při ukládání daní a podle potřeb při použití daní) a jednak bylo zajištěno účelové propojení daní a výdajů, tedy společné příjmové i výdajové kritérium. Podle tohoto propojení pak Engliš konstruoval hranici racionality státního hospodářství: Je tam, kde se setkává klesající linie relativního společenského užitku při upotřebení státních finančních prostředků z daní se stoupající linií relativního společenského nákladu při opatrování státních finančních prostředků daněmi. Další zdanění by bylo spojeno s větším relativním společenským nákladem, než jaký by byl relativní společenský užitek z těchto daní.

2. Některé státní aktivity jsou uspořádány také tak, že *stát opatřuje pro občany určité služby*, ale za cenu, která je pouze úhradou vynaložených nákladů – s vyloučením podnikatelského zisku. Taková státní zařízení slouží soukromému zájmu jednotlivců, tedy jejich poptávce. Cena takové služby je *poplatkem* (nikoliv daní), jako například různé poplatky školní, silniční, vodní, notářské atp. Každá taková státní nebo veřejná organizace, která poskytuje služby, musí mít v přijímaných poplatcích svou finanční úhradu. Patří sem i různá státní fondová hospodářství. Je také možné, že poskytování některých služeb může být modifikováno hlediskem veřejného zájmu, a to tak, že se mohou poplatky za určité služby nebo pro určité příjemce zlevňovat (například školní poplatky). V takových případech pronikají do poplatkové úhrady veřejných služeb prvky společenského solidarizmu.
3. A posléze to jsou *státní podniky, které hospodaří na výnosovém principu*. Stát je vlastníkem určitých podniků – chová se jako podnikatel. Je to například vlastnictví státních lesů, státních drah, státních lázní, státního nakladatelství, banky atp. Takové podniky jsou spojeny se státním rozpočtem odvozem svých zisků, příp. úhradami svých ztrát, investičními dotacemi atp. Ale nemusí to být vždycky jen výnosový zájem, pro který na sebe stát přebírá v určitém oboru určitou výrobu nebo poskytování služeb na tržním principu. Může se totiž prosazovat i určitá míra veřejného zájmu, když stát právě z hlediska tohoto zájmu podniká jinak, než by podnikala soukromá firma, tj. spokojí se s menším výnosem nebo se pouští do výroby, do které by soukromá firma nešla atp.

Kardinální otázkou pro Engliše tedy bylo, jak dalece může solidaristické jádro státní sociální politiky zasahovat do svého tržního základu, aby ho nerozkládalo, ale naopak využilo pro tuto politiku. Po roce 1945, když se začaly silně prosazovat socialistické tendence a když byl nastolen problém poměru socialismu ke kapitalismu, to byla otázka i politicky mimořádně aktuální.

„Člověku je vrozena snaha po pokroku, který přináší soutěž, a ta předpokládá nerovnost a individuální zásluhu. Nebylo by tedy ani rozumné popřít veškerý individualismus, ale nebude to ani potřebné, jestliže daný stav techniky a společenské organizace umožní tolik solidarismu, kolik ho je třeba k odstranění každé nouze a k rovnoměrnému vývoji celku. Tak zůstane solidarismu úkol, aby byl zabezpečen rovnoměrnější, a proto trvalý vývoj celku, a individualismu úkol, aby byl hybným párem pokroku a blahobytu.“ (1946, s. 148) *„Sociální politika předpokládá řád individualistický, v němž uskutečňuje prvky solidaristické.“* (1946, s. 67)

Engliš tak ve své teorii státní finanční politiky odmítl výklady, které se omezovaly jen na příjmovou nebo jen na výdajovou stranu státního rozpočtu a na jejich přebytek nebo deficit. Jeho teleologický přístup vycházel s různých zájmů a aktivit státní politiky, které nelze prostě kumulovat. *Soustředil se na odkrytí vnitřního pořádku ve státních financích, na uspořádání státních příjmů a výdajů podle smyslu státních aktivit, tedy podle účelů, které tyto aktivity sledují.* Englišovi šlo v podstatě o funkční a systémovou transparentnost státní rozpočtové politiky a veřejných financí vůbec. Jediné tak lze poznat, v čem jsou různé státní aktivity „přebytkové, nebo de-

ficitní“, jak takový finanční výsledek souvisí s různými aktivitami státu a jak musí být řešen. Engliš odmítal tradiční rozpočtovou politiku, kdy příjmová i výdajová strana rozpočtu jsou nesourodou kumulací položek různého funkčního charakteru.

Jako ministr financí provedl v roce 1927 dalekosáhlou reformu struktury státního rozpočtu, která byla aplikací jeho teorie veřejných financí. Rozdělil státní rozpočet do tří oddílů, které zhruba odpovídaly výše uvedenému teoretickému třídění; na ně navazoval oddíl čtvrtý, jako oddíl dluhové služby, který ukazoval úvěrovou strukturu různých státních aktivit. Byla to reforma, která vzbudila mimořádnou pozornost teoretiků i praktiků v zahraničí a která založila československou rozpočtovou politiku až do počátku války.

Krise měnová a krize z výroby

Engliš prožil dvě velké krize – poprvé v první polovině 20. let, když radikální Rašínova deflační politika usilovala o zvýšení kupní síly koruny, a podruhé v první polovině 30. let, když bylo i Československo vtaženo do světového hospodářského propadu. Prožíval je nejen jako praktik s vyhraněným názorem na jejich průběh a hlavně na jejich zvládnutí, ale i jako vědec, který se nemohl nevypořádat s různými teoriemi hospodářské krize a prosperity.

Neuspokojovaly ho zejména takové výklady, které příliš obecně vysvětlovaly krize jako poruchy rovnováhy mezi výrobou a spotřebou a které byly vedeny snahou vytvářet obecnou fenomenologii krizí a prosperit. Neuspokojovaly ho ani takové teoretické přístupy, které se omezovaly na hledání příčin krizového vývoje v určitých opatřeních vlád, v chování bank, v chování výrobců, spotřebitelů atp. Neuspokojovaly ho ani teorie, která hledaly příčiny nerovnováhy v přírodních nebo společenských událostech (neúroda, válka, epidemie atd.) nebo v určité jakoby přirozené cykličnosti hospodářského vývoje.

Takové zkoumání kauzálních souvislostí je sice podle Engliše nezbytné, ale samo o sobě nepostačující k poznání a k pochopení toho, jak krizový vývoj souvisí s fungováním hospodářského mechanismu v zemi, jak narušuje nebo rozkládá určité cenové, mzdové, úrokové, kurzové atd. relace, a tedy v čem a jak se určitá krize projevuje a jaké je tedy její řešení. *Těžiště Englišovy teorie krize spočívá v poznávání výsunů – více či méně prudkých – tržních relací z jejich rovnovážného fungování.* Různé krize se různě projevují ve výkyvech hospodářských relací – ať už jde o relace v reálných procesech (tj. v naturálních poměrech ve výrobě a spotřebě), nebo o relace v peněžních procesech (ceny, mzdy, úroky, kurz) – a úkolem teorie a v návaznosti na ni úkolem praktické hospodářské politiky je porozumět především tomu, co narušilo tyto relace, a poznat vzájemné souvislosti těchto poruch a výkyvů ve všech tržních segmentech ekonomiky. *Nestačí obecně hovořit o „nadvýrobě“ nebo o „podspotřebě“, chceme-li porozumět určité krizi a „léčit ji“.* Engliš vyložil obsáhlou svou teorii krize v druhém svazku „Soustavy národního hospodářství“ (1938).

Teorie krize, má-li být spolehlivým základem praktické hospodářské politiky, se vždycky týká určitého druhu krize.

„Fenomenologie krisí ve smyslu rovnovážných poruch může být proto jen speciální a týkat se různých typů a druhů krisí. Je to asi

tak, jako by chtělo lékařství hledat obecnou fenomenologii nemocí vůbec (slábnutí pacienta, teplota, malá chuť k jídlu, malátnost, pocení atd.), příznaky zhoršování a zlepšování atd., místo toho, aby hledalo fenomenologii různých jednotlivých druhů nemocí a poruch organismu. Lékař by mohl poznat, je-li pacient nemocný, zda se jeho stav horší nebo lepší, ale pokud různý druh nemocí vyžaduje různou terapii, nemohl by léčit, protože by ani nedovedl zjistit, o jakou poruchu jde. Medicína hledá tedy speciální fenomenologii různých druhů nemocí.“ (1938, sv. II, s. 687–688)

Engliš tedy považoval za vědecky neuspokojivý takový výklad hospodářských krizí, který soustřeďoval pozornost pouze na vývoj hospodářských veličin – na dynamiku hospodářské aktivity, její vzestup a úpadek, na nadvýrobu, nezaměstnanost atd. a na zkoumání příčin takových hospodářských výkyvů. Je to podle něho pohled, který se snaží hledat obecné příčinné souvislosti, pravidelnosti průběhu krizí, nějakou cykličnost atp. a snaží se dovést tyto konkrétní poznatky do obecně platného poznání. A tak vznikají různé teorie o nevyhnutelnosti krizí, o krizích jako projevech a důsledcích třídních rozporů ve společnosti atd. Je to však podle Engliše pohled pouze kauzálně historický, který nemůže rozpoznat krizové poruchy ve fungování hospodářského mechanismu, výkyvy v uvažování a chování ekonomických subjektů – podniků, domácností, bank, vlády atd., výkyvy hospodářských relací z jejich tržní rovnováhy a nemůže proto ani rozpoznat způsoby jejich řešení a zvládnutí.

Engliš tedy opět uplatnil svůj teleologický přístup k poznávání hospodářských procesů, jehož základem je hledání vztahů mezi subjekty těchto procesů – u podniků na straně výroby, u domácností na straně spotřeby, u bank, u státu atd. –, a tedy hledání hospodářských relací, jak jsou utvářeny z hodnotových úvah subjektů. Engliš – v souladu s tímto svým základem teleologickým, na účelových vztazích založeným přístupem – spatřuje podstatu každé krize ve výsunech hospodářských relací z rovnováhy, které mohou dosáhnout takového rozsahu, že způsobí i úpadek a zkázu hospodářství: mezihospodářský rovnovážný pořádek se „pозměňuje v nepořádek“. Úkolem teleologické teorie krizí pak není zkoumat pouze různé vnější příčiny výsunů z rovnováhy, ale hledat soustavu změn v hospodářských relacích, které porušují rovnovážný pořádek vnitrohospodářský a mezihospodářský. *Předmětem diagnózy je tedy fungování, resp. nefungování hospodářského pořádku.*

Krize ve smyslu Englišovy teleologické teorie je především poruchou rovnovážného pořádku; krize ve smyslu vývojové kauzální teorie je snížením, propadem hospodářské aktivity (depresí) – na rozdíl od konjunktury nebo prosperity jako vysokého stupně této aktivity. Protiklad „pořádku a nepořádku“ je kvalitativní, protiklad vysokého a nízkého stupně hospodářské aktivity je kvantitativní. Engliš si byl ovšem vědom toho, že každá krize je poruchou mezihospodářské rovnováhy; upozorňuje však, že charakterizovat každou krizi obecně jako poruchu rovnováhy mezi výrobou a spotřebou svádí k domněnce, že porucha musí nastat vždycky (primárně) buď ve výrobě, nebo ve spotřebě; a protože spotřeba nemůže být větší než výroba (když nepřehlédneme k zahraničnímu obchodu), *identifikuje se krize v povrchním kauzálním pohledu vůbec s nadvýrobou, což ovšem k pochopení specifičnosti různých krizí nestačí.*

Jednotlivé krize se tedy od sebe liší různými druhy výsunů z rovnovážných hospodářských relací. Každý druh krizí má tedy svou fenomenologii. Engliš podrobněji rozebral *tři hlavní druhy krizových rovnovážných poruch: z měnové deflace, z nadvýroby a z racionalizace* (v druhé knize druhého svazku „Soustavy národního hospodářství“, 1938).

Krize z deflace a z inflace

K deflačnímu procesu může dojít buď z vnějších, nebo z vnitřních podnětů. V měnové historii hospodářsky vyspělých ekonomik, které se dostávají do stále širšího vzájemného propojení, jsou to především vnější podněty, kdy hospodářská politika určité země prosazuje na devizových trzích udržování vyššího kurzu své měny, než jaký by udržoval v rovnováze její platební bilanci. Je to možné buď tak, že kurz se uměle a záměrně zvyšuje (třeba i pomocí zahraničních úvěrů), anebo tak, že se určitý kurz udržuje na dosavadní výši, ačkoliv v cizině probíhá deflační proces a cizina se stává lacinější. Z vnitřních podnětů lze provádět deflaci tak, že se uměle restringuje kupní síla důchodů nebo kapitálu (třeba zdaňováním, jehož výnosy se nepoužijí; souběžně s důchodem a s kapitálem se snižuje i stav oběživa; anebo se emisní úvěrová politika centrální banky projevuje i ve snížení peněžního oběhu).

Pro Englišovo pojetí deflace bylo důležité, že *znamená především snižování soustavy hospodářských čísel* (národního důchodu, podnikových výnosů, peněžních příjmů, daní atd.) a *projevuje se pak jako zvyšování hodnoty (kupní síly) peněžní jednotky*. Deflační změna tedy vychází ze soustavy hospodářských čísel, z jejich nominálního vyjádření v penězích – nikoliv z reálného (tedy z hmotného) základu hospodářských procesů (výroby a spotřeby) – a těchto oblastí se také týká. Tento rozdíl je podle Engliše mimořádně důležitý, neboť tím se liší deflační krize jak od krize z nadvýroby, kdy změna vychází od rozsahu výroby, tak od krize racionalizační, kdy změna vychází od struktury výroby. Ve svých důsledcích pak deflační krize způsobuje i změny v reálném hospodářském základu výroby (pokles výroby, nezaměstnanost, sociální konflikty atd.), a to vše v důsledku deflačního tlaku na snižování odbytových cen.

Tyto deflační účinky jsou závislé jednak na míře deflace, tedy na míře zhodnocení měnové jednotky, jednak na úvěrové soustavě, resp. na úvěrových poměrech v zemi. Nejvážnější krizové poruchy jsou totiž způsobovány tím, že soustava pružných hospodářských čísel (ceny, podnikové výnosy, mzdy atd.) je prostoupena soustavou nepružných čísel (dluhy, některé platy, některé daně). A je to právě dluhová služba pro cizí kapitál, která představuje nejtvrďší nepružnou položku. Dochází tak ke kolizím mezi přizpůsobováním pružných a nepružných hospodářských čísel. Kromě toho pokles podnikové aktivity a uvolňování pracovních sil neprobíhají při deflační krizi v určitých oborech výroby, jak je tomu například při nadvýrobě nebo při racionalizaci, ale ve všech výrobních oborech podle míry zadluženosti nebo podle jejich podílu na vývozu.

Deflační proces přestává, jestliže se měnový kurz dostane do své přirozené rovnovážné úrovně (ať už jeho změnou – devalvací –, nebo snížením vnitřní cenové hladiny) a jestliže se deflačnímu poklesu kurzu nebo cenové hladiny přizpůsobí všechna hospodářská čísla, tedy podnikové výnosy, mzdy, daně, úvěry atd. Proces snižování cen však neprobíhá rovnoměrně a ply-

nule v celém hospodářství, a to v důsledku různé pružnosti jednotlivých složek výrobních nákladů; některé položky jsou tak nepružné, že jejich úprava je možná pouze právní normou (normované platy, daně atp.).

A podobně jako má deflační krize příčinu na straně hospodářských čísel, má na této straně svou příčinu i *krize z inflace*. Engliš – zřejmě z bezprostředních zkušeností se svým bojem proti deflační politice v první polovině 20. let a se svým bojem za devalvaci koruny při deflačních projevech světové hospodářské krize počátkem 30. let – soustředil svou pozornost na krizi deflační. Považoval ji za závažnější než krizi z inflace, protože deflační krize začíná rozpadem výroby a šíří se odtud dál.

Inflační krize naopak začíná od zdánlivě příznivého vlivu na výrobu ze strany vyšší, inflačně vyvolané peněžní poptávky. „*Tak může i zvyšování ceny působit nikoliv ke snížení, nýbrž ke zvýšení koupí (nikoliv spotřeby), jestliže se očekává, že budou ceny dále stoupat; a tak může zvyšování cen, čeká-li se, že bude pokračovat, působit ještě k ostřejšímu vzestupu.*“ (1938, sv. II, s. 672) Inflace tak může být nárazovým stimulem. Nemůže však být podle Engliše metodou k trvalému hospodářskému růstu, naopak ve svých důsledcích rozvrací výrobu a pak i celou ekonomiku, protože peníze přestávají fungovat jako stabilní měřítko hodnoty. V tom byl Engliš neústupný – a proto i tak citlivý na jakékoliv „náběhy“ k inflační peněžní politice a tak opatrný na úvěrovou činnost Národní banky československé a téměř alergický na názory doporučující emisní liberalizaci, resp. na pokusy o zavlečení emisní politiky do financování veřejných investic. „*Inflačně lze podněcovat hospodářskou aktivitu, ale za těžké inflační oběti na druhé straně; taková metoda k podněcování produktivity je zavržitelná, protože je nespravedlivá, jednostranná, posunuje kupní sílu, vyvlastňuje peněžní kapitál a brzdí jeho tvorbu.*“ (1938, sv. II, s. 470)

Krize z nadvýroby

Zatímco krize z deflace (příp. z inflace) má svou příčinu na straně hospodářských čísel – peněz, měnového kurzu, důchodů atd. –, krize z nadvýroby má svou příčinu na straně reálného hospodářského základu, na straně reálných statků – v relaci mezi cenou, rozsahem výroby a výrobním nákladem.

Každé ceně určitého statku odpovídá určitý možný odbyt, protože se kupuje spolu s jinými statky podle relativního užitku u spotřebitele; každé ceně odpovídá určitý rozsah výroby, protože odbytová cena umožňuje věnovat na výrobu jen určitý výrobní náklad. Engliš tedy vycházel ze své teleologické teorie užitkových, nákladových a cenových relací.

Na straně spotřebitelů se při určité ceně, která byla dosud rovnovážnou, mění užitkové hodnocení; to může mít různé důvody: změnu způsobu života, změnu módy či životosprávy, změnu preferenční stupnice hodnot, změnu rozsahu a struktury důchodů, změnu cenové relace atp. Ze všech těchto důvodů může klesat odbyt určitého výrobku při ceně, která byla dříve rovnovážná a vyvolávala větší výrobu, než je nyní snížený odbyt a snížená spotřeba; při ceně, která byla dosud rovnovážná, se vyrábí větší množství statků, které nemají odbyt. Vzniká nadvýroba, ale z důvodů, které nejsou na straně výroby, nýbrž na straně spotřeby. Lze to také označit jako „podspotřebu“, protože výsune z rovnováhy a nadbytek výroby vznikl z nižší koupě a spotřeby. *Tato „podspotřeba“ je vždycky speciální, týká se jen určitých statků.*

K výsunu rovnováhy však může dojít také z důvodů na straně výroby, která za dřívější rovnováhy shledávala rentabilním vyrábět právě tolik, kolik se dalo při této rovnovážné ceně prodat, ale která z určitých důvodů shledává rentabilnějším vyrábět při této ceně více. I na straně výroby to mohou být různé důvody: mění se příznivě nákladové relace v důsledku změn cenových relací surovin, v důsledku reálné úspory práce a kapitálu (racionalizací), v důsledku změn v cenách kapitálu, práce, deviz atd. Všemi těmito cestami se při dané ceně zvyšuje rentabilita výroby, což při volné soutěži svádí ke zvýšení výroby nad rozsah, který měl při dosavadní ceně odbyt. I v tomto případě je počátek u nadvýroby určitých statků.

V obou případech – ať jsou příčiny na straně spotřeby, nebo na straně výroby – dochází ke zúžení nebo i zastavení výrobní aktivity. Uvolňují se pracovní síly a likvidují se sklady, a to i za nižší cenu, aby se předešlo větší úrokové ztrátě. Věřitelské banky tlačí na reprodukci a na vrácení kapitálu z obavy ze zhoršení výnosové i majetkové pozice dlužnického podniku. Snížování cen a uvolňování pracovních sil jdou souběžně (při deflaci předcházelo snížení cen a následovala nezaměstnanost). Protože však jde o změny, které mají příčiny ve změnách v reálném hospodářském základu a ve veličinách, které ho determinují, a nikoliv o změny na straně peněz (hospodářských čísel), nejde o obecné snížení cenové hladiny, ale o změny v cenových relacích (tedy opačně, než je tomu u deflace nebo inflace).

Z toho však neplyne, zdůrazňuje Engliš, že by se změna v cenových relacích omezila na statek, u kterého se na trhu objevila nerovnováha z nadvýroby. Ostatní statky budou dotčeny dvojím směrem: Buď tak, že je nadvyrobený statek výrobním nákladem při výrobě jiných statků, anebo tak, že jsou jiné statky spolu s nadvyrobenými kupovány (v konkurenci prostředků) spotřebitelem. V prvním případě budou hroucením ceny nadvyrobeného statku dotčeny (zpočátku) jen statky, pro které je nadvyrobený statek výrobním nákladem, v druhém případě budou dotčeny všechny konkurující statky, tedy jde-li o nadvyrobený statek spotřební, budou dotčeny všechny statky spotřební.

Nadvýroba jednoho statku má tedy tendenci vyvolat postupně nadvýrobu všech statků, tedy nadvýrobu obecnou; a pokud nadvýroba zužuje podnikovou aktivitu, vede nadvýroba jednoho statku ke zúžení aktivity nejen při výrobě tohoto statku, ale k obecnému zúžení podnikové aktivity a v důsledku toho ke snížení tvorby národního důchodu, kterému ovšem odpovídá i snížení cen. Snižuje se tedy hospodářské číslo (jako při deflaci), ale tentokrát v důsledku změny v reálném hospodářském substrátu a v cenových relacích. Právě na cenových relacích je to zvlášť zřejmé: podnět ke snížení cen bude jiný a mnohem vyšší u statku původně nadvyrobeného než u statků, u kterých došlo k nadvýrobě odvozeně, ať už v důsledku snížení výrobního nákladu a vyšší rentability (kde byl statek původně nadvyrobený výrobním nákladem), anebo v důsledku snížení spotřeby (kde byl nadvyrobený statek v konkurenci s jinými).

Řešení problému krize z nadvýroby tak odpovídá Englišovu základnímu teleologickému přístupu k poznávání hospodářských procesů.

Krize z racionalizace

Podnik může snížit peněžní náklady zásadně dvojím způsobem: buď beze změny reálných výrobních nákladů, což je možné pouze snížením cen, úroků

a mezd při výrobě, anebo bez snížení cen, úroků a mezd tím, že se snižuje reálné množství statků a práce vynaložených na jednotku produktu. *Tuto úsporu reálného výrobního nákladu nazývá Engliš racionalizací.* Zkoumá pak vliv racionalizačních procesů na jednotlivé trhy.

Pro trh statků přináší racionalizace změny v cenových relacích, které se týkají hlavně racionalizovaného statku (případně statku, který je jím bezprostředně ve výrobě nahrazován a vytlačován). Pro kapitálový trh přináší racionalizace zvláště při prvním zavedení investic zvýšenou potřebu kapitálu. Pro trh práce přináší racionalizace uvolnění pracovních sil, které – jsou-li úzce odborné – jsou těžko umístitelné, plodí nezaměstnanost.

Mluví-li se o krizi z racionalizace, myslí se tím zpravidla vliv právě na zaměstnanost, tedy krize sociální. Dopady z úspory práce a z úspory mezd zaměstnanců, kteří jsou racionalizací vyřazeni z výrobního procesu, mohou být dvojí: buď nebyly z tohoto důvodu sníženy ceny (a výroba rozšířena), takže došlo k přesunu v rozdělení podnikových výnosů a o uspořenou mzdu se zvýšil podíl podnikatele a kapitalisty; anebo se o uspořenou mzdu ceny snížily, což znamená, že o kolik se tyto ceny poměrně snížily (v celém národním produktu), o tolik se poměrně zvýšila kupní síla (národního důchodu) a uvolněná kupní síla nezaměstnaných přešla na ostatní spotřebitele. *Engliš tedy odmítá názor, že racionalizace vede obecně k nadvýrobě nebo k podspotřebě.*

A jestliže v určitém odvětví byla provedena racionalizace výroby jen v některých podnicích, dostanou se ostatní podniky do krize, neobstojí-li v konkurenci s podniky racionalizovanými. Jejich výroba se přenese na podniky racionalizované, takže v celém národním hospodářství výroba zúžena nebude.

Racionalizace přináší láci, snižuje ceny v poměru k důchodům (na rozdíl od snižování cenové i důchodové hladiny při deflaci). Racionalizace tedy zhodnocuje peněžní jednotku, zvyšuje její kupní sílu – tedy podobně jako u deflace. Rozdíl je však v tom, že při deflačním zhodnocování peněz se nemění cenové relace a skladba výroby a spotřeby (až na posuny, které vyplývají z nepružných výrobních a nákladových složek), kdežto při racionalizaci se mění cenové relace i skladba výroby a spotřeby. *Při racionalizaci se mění, rozšiřuje reálný základ ekonomiky – národní produkt –, a proto se mění i cenové relace.*

LITERATURA

- ENGLIŠ, K. (1922): *Základy hospodářského myšlení*. Brno, Barvič a Novotný, 1922.
ENGLIŠ, K. (1929): *Finanční věda*. Praha, Borový, 1929.
ENGLIŠ, K. (1938): *Soustava národního hospodářství*. Sv. I a II. Praha, Melantrich, 1938.
ENGLIŠ, K. (1947): *Malá logika*. Praha, Melantrich, 1947.
HOLMAN, R. a kol. (1999): *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha, C. H. Beck, 1999.
VENCOVSKÝ, F. (1993): *Karel Engliš*. Albert Boskovice, 1993.
VENCOVSKÝ, F. (1997): *Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948*. Brno, Nadace Universitas Masarykiana, 1997.

SUMMARY

JEL Classification: B29

Keywords: teleological theory – state economic and social policy – economic recession

Karel Engliš's Contribution to Economic Science

František VENCOVSKÝ – University of Economics, Prague, Department of Monetary Theory and Policy

During the first half of the 20th century Karel Engliš was recognized as a creative economist and philosopher and as a leading representative of monetary and financial developments in the Czechoslovak Republic. His main contribution to economic science was the teleological (ultimate end) theory of national economy, based on the idea that the knowledge and awareness of any economic process is scientifically satisfactory only if goal-orientation can be proved in the activity of all economic subjects – enterprises, households, banks, the state, etc. For Engliš, the teleological approach became a starting point for a new detailed study of the laws of market economy, especially of the essence, methods, and limitations of state economic and social policy.